

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ХАЙРУЛІНА НАІЛЯ ФАРИТІВНА

УДК: 821.161.2-3.09+821.111-3.09

**ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ «ЖИТТЯ-ЯРМАРОК» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА
АНГЛІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ: ПОЕТИКА Й СЕМІОТИКА**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Бердянськ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі світової літератури та російського мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ДМИТРЕНКО Вікторія Ігорівна,
Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка,
завідувач кафедри світової літератури
та російського мовознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
ГАЛЬЧУК Оксана Василівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка
професор кафедри світової літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
ШКОЛА Ірина Вікторівна,
Бердянський державний педагогічний університет
доцент кафедри іноземних мов і методики викладання

Захист відбудеться «___» 2020 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 18.092.02 у Бердянському державному педагогічному університеті за адресою: 71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Бердянського державного педагогічного університету (71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4) та на сайті університету (<http://bdpu.org/svr/svr18-092-02/abstracts-svr18-092-02/>).

Автореферат розісланий “___” _____ 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. О. Александрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інтеграція культур є основою процесу глобалізації. Вона відкриває нові простори для дослідників, дозволяючи вичленовувати нові спільні теми й проблеми. Літературний процес межі ХІХ – початку ХХ століття активно репрезентує світові процеси глобалізації, наголошуючи на гострих проблемах особистості. Тому закономірним є факт звернення сьогодні до творчості митців саме цього періоду, коли характер фінансових відносин у світі досяг свого апогею, митці слова, намагаючись працювати у відповідності до потреб часу, починають активно звертатись до проблеми сутності фінансових відносин у своїх творах. Наслідком цього стало створення персонажів, які готові на все заради досягнення мети, «продають» себе, щоб отримати певне благо, однак зазнають моральної деградації. Життя персонажа за принципом, що все продається й купується посідає одне з провідних місць у світовій літературі, і це спонукає дослідників до вивчення відповідних художніх моделей, які б комплексно розкривали сутність твору.

Актуальність заявленої теми зумовлена потребою поглиблення сутності художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок» та з'ясуванню авторських стратегій щодо створення її структурних компонентів. Обрана порівняльна комбінація – романи української та англійської літератур – дає змогу розглянути творчість вітчизняних митців в контексті світової літератури. Правомірність заявленого компаративного підходу, співставлення відповідних творів В. Теккерея та І. Франка, О. Вайлда й В. Підмогильного, зумовлена низкою чинників. Насамперед, це позатекстуальні сходження: біографічні, соціальні, політичні, культурологічні, а також текстуальні: художні особливості презентації героїв, візуалізація моделі «життя-ярмарок», позиція автора у творі та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у відповідності з планом науково-дослідної роботи кафедри світової літератури та російського мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» в рамках реалізації теми «Вивчення української й російської літератур ХІХ–ХХ століть в контексті світового літературного процесу» (номер державної реєстрації 0111U007009). Тема дисертації «Художня модель «життя-ярмарок» в українській та англійській літературах: поетика й семіотика» затверджена рішенням вченої ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 7 від 29 лютого 2016 року).

Мета дослідження полягає у виявленні типологічних і індивідуально-авторських особливостей репрезентації моделі «життя-ярмарок» шляхом компаративного зіставлення в українській та англійській літературах.

Мета дисертації зумовила такі **завдання**:

- обґрунтувати методологічну базу дослідження в контексті сучасних літературознавчих досліджень як вітчизняної, так і зарубіжної компаративістики;
- окреслити особливості функціонування поняття «модель» у сучасному літературознавстві;
- розглянути модель «життя-ярмарок» як світомоделююче начало у творах української та англійської літератури другої половини XIX – початку XX століття;
- з'ясувати авторські стратегії щодо творчої реалізації основних компонентів заявленої моделі;
- проаналізувати типологічні підходи й індивідуально-авторські особливості створення моделі «життя-ярмарок».

Об'єктом дослідження є романи української та англійської літератур другої половини XIX – початку XX століття, у яких чітко репрезентовано художньо-семіотичну модель «життя-ярмарок» на всіх рівнях організації художнього твору.

Предмет дослідження – особливості функціонування художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок» у творах українських та англійських письменників («Ярмарок Суєти» В. Теккерея, «Портрет Доріана Грея» О. Вайлда, «Для домашнього огнища» І. Франка, «Місто» В. Підмогильного).

Теоретико-методологічною базою дослідження стали наукові праці, присвячені структуральному аналізу Ю. Лотмана, Ю. Крістевої, Р. Барта, Ю. Тинянова, К. Леві-Строса; теорії літературного моделювання В. Жирмунського, М. Зубрицької, З. Мітосек, Н. Астрахан, А. Соломоніка; компаративні дослідження зарубіжних (А. Дімі, К. Джонатана, Д. Дюришина, К. Пішуа, П. Брюнеля) та вітчизняних науковців (В. Будного, М. Ільницького, Л. Грицик, М. Кодака, В. Зарви, Д. Наливайка, О. Харлан та ін.); дослідження, спрямовані на вивчення художніх особливостей творів В. Теккерея, О. Вайлда, І. Франка, В. Підмогильного (Дж. Макмастера, Дж. Кері, Г. Шоу, Е. Гарден, К. Бексона, Т. Івашевої, Н. Бернадської, І. Вовчук, М. Левченка, Г. Штона, М. Ткачука, І. Плавуцької, С. Павличко, Ю. Коваліва та ін.).

Методи дослідження. На різних етапах дисертаційної роботи використовувались методи, що сприяли ґрунтовному розумінню особливостей репрезентації художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок». А саме: 1) порівняльно-типологічний, націлений на визначення спільних і відмінних рис втілення моделі «життя-ярмарок» в українській та англійській літературах, 2) історичний, сприяв вивченню суспільно-історичних умов літературного процесу другої половини XIX – початку XX століття в Україні та Великій Британії, 3) художньо-семіотичний, використовується під час поетологічного та структурального аналізів для реалізації поставлених завдань.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

- реалізовано спробу виявити та дослідити художньо-семіотичну модель «життя-ярмарок» у творах В. Теккерея, О. Вайлда, І. Франка та В. Підмогильного в ракурсі сучасного компаративного літературознавства;
- системно розглянуто художньо-семіотичну модель «життя-ярмарок» у низці творів української та англійської літератур;
- комплексно проаналізовано функціонування моделі на поетологічному та семіотичному рівнях;
- виділено основні структурні елементи літературної моделі (константні й перехідні);
- здійснено порівняльно-типологічне зіставлення творчого доробку В. Теккерея, О. Вайлда, І. Франка та В. Підмогильного;
- уточнено роль та значення комплексного художнього-семіотичного аналізу літературного твору.

Практичне значення отриманих результатів. Дисертація є певним внеском у вивчення сутності художньо-семіотичного моделювання як літературознавчої проблеми. Основні положення роботи можуть бути використані в процесі подальшого дослідження функціонування художньо-семіотичних моделей одного, або низки творів; у формуванні теоретичного посібника щодо алгоритму виявлення літературної моделі; у практиці викладання курсів історії української та зарубіжної літератури другої половини ХІХ – початку ХХ століття; у наукових розвідках сучасної компаративістики.

Особистим внеском здобувача є самостійне виділення й дослідження моделі «життя-ярмарок» у творах В. Теккерея, О. Вайлда, І. Франка та В. Підмогильного. Дисертація виконана самостійно. Ідеї та висновки належать безпосередньо авторці.

Апробація матеріалів дисертації. Текст дисертації обговорювався на засіданнях кафедри світової літератури та російського мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Основні положення дисертації апробовано й висвітлено у виступах на наукових конференціях різних рівнів: **міжнародних** наукових конференціях: I Міжнародна науково-практична конференція «Один пояс – одна путь: мова й культура» (Україна-Китай, 2016), XX Міжнародна науково-практична конференція «Філологія й культурологія: сучасні проблеми й перспективи розвитку» (Махачкала, 2016), VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ» (Мюнхен, 2016), IV Міжнародна науково-практична конференція «Людина віртуальна: нові горизонти (Канада-Польща-Україна, 2017), VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Наука – майбутнє України» (Вінниця, 2017), Міжнародна науково-практична конференція «Мова, література і культура: актуальні питання взаємодії» (Львів, 2019), VII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2019), Міжнародна науково-практична

конференція «Питання сучасної філології в контексті взаємодії мов і культур» (м. Венеція, Італія, 2019); **всеукраїнських** наукових конференція: «Поетика «подвійного коду» у світовій літературі (Луганськ, 2013), науково-практична конференція «Зникомий Винниченко» (Харків, 2015).

Публікації. Результати досліджень викладено у 14 публікаціях, 4 з яких надруковано у фахових виданнях України, 2 – у закордонних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (216 позицій). Загальний обсяг дисертації – 197 сторінки, із них 160 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **«Вступі»** обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність і наукову новизну, окреслено мету та основні завдання, визначено об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу та методи, зазначено практичну значущість роботи, подано інформацію про апробацію, обсяг та структуру дисертації.

У першому розділі **«Методологічні засади поетологічного й семіотичного аналізу в порівняльному літературознавстві»** висвітлено сучасний підхід до літературного моделювання, проаналізовано «еволюційний» характер поетологічного та семіотичного аналізів, подано варіанти трактування терміну «модель» у літературознавчій науці.

У підрозділі 1.1. *«Літературознавчий аспект моделювання художнього твору»* наголошується на тому, що термін «модель» – достатньо нове явище в літературознавчому інструментарії, і має міждисциплінарний характер. Зазначено, що підставами для виникнення та активного оперування терміном «модель» під час компаративного вивчення літератури стали основні засади структурального аналізу текстів, репрезентовані в дослідженнях У. Еко, Ю. Лотмана, Ю. Крістевої та ін.

Поняття «модель» і «моделювання» активно функціонують сьогодні в термінологічному апараті мовознавства, зокрема структурній лінгвістиці, проте активного використання терміну в літературознавстві не спостерігаємо.

У загальному сенсі словом «модель» узагальнюють деякий образ об'єкта (зокрема, умовний чи уявний), що нас цікавить, або навпаки – прообраз певного об'єкта чи системи об'єктів. Під моделюванням розуміють дослідження об'єктів пізнання не безпосередньо, а непрямым шляхом, вивченням деяких інших допоміжних об'єктів.

Відповідно до цього, моделі можна поділити на дві групи: перші втілюють ідею «імітації» того, що існує, певної «натури», яка є первинною стосовно моделі; другі, навпаки, виступають у ролі первинного ідеального першообразу щодо об'єктів, які стануть їх реальним втіленням. Використання варіативних літературознавчих моделей є надзвичайно продуктивним способом для

встановлення рівноваги між єдністю літературознавчого аналізу й синтезу, що є обов'язковою умовою існування твору.

У зв'язку із тим, що модель не є традиційним художнім образом, у підрозділі основні рівні функціонування моделі висвітлено на поетологічному рівні (її динамічність, просторово-часова орієнтація, екзистенційність, тяжіння до художньої спрямованості), на інтерпретаційно-культурологічному рівні (її духовна змістовність, природна, абстрактна, образна, словесна й кодова наповненість).

Базовою для класифікації літературних моделей в дисертації є праця Н. Астрахан «Буття літературного твору» (2014), у якій авторка виокремлює п'ять видів можливого функціонування моделі. Серед них: 1) *художня модель* як визначення літературного твору в плані його співвідношення з дійсністю; 2) *аналітична модель* художнього тексту як функціональна характеристика його структури та її внутрішніх протиріч; 3) *інтерпретаційна модель* літературного твору як форма його актуалізованого буття в процесі читацької рецепції; 4) *теоретична модель* як опис літературних фактів, механізмів їх породження, закономірностей розгортання літературного процесу на основі тієї або іншої теоретико-літературної методології; 5) *семіотично-культурологічна модель* як інтертекстуальна інтерпретація «знаковості» літературознавчих теорій. На останньому виді літературної моделі зацентровано найбільшу увагу в дослідженні.

У підрозділі 1.2. «Компаративний аспект семіотичного й поетикального аналізу» розглянуто пріоритетність використання художньо-семіотичної моделі в процесі компаративного літературного аналізу, здійснено короткий екскурс в історію вітчизняної компаративістики.

Вагомим підґрунтям для дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Будного, Л. Грицик, А. Діми, Д. Дюришина, В. Жирмунського, В. Зарви, М. Ільницького, Д. Наливайка, О. Харлан та ін.

У роботі наголошується, що процес розкриття художності тексту реалізуються через здійснення поетикального та семіотичного аналізів. Залучення обох видів сприяє повноті дослідження, найбільш адекватному, максимально наближеному до авторського задуму прочитанню відповідного твору, або низки творів. У останньому випадку можемо спостерігати функціонування компаративного (порівняльного) аспекту в літературознавчій теорії.

На нашу думку, у процесі поєднання семіотичного й поетикального аналізів творів дослідник досягає реалізації компаративного аспекту достатньою мірою. Під цим маємо на увазі виокремлення спільних і відмінних ознак елементів поезики й семіотики літератури. Акцентування уваги на компаративному аспекті дає можливість простежити аналогії та розбіжності на рівні сюжету, героїв, поглядів представників різних націй на мораль і визначити індивідуально-авторську й національну інтенції творів.

З метою реалізації поставлених завдань у роботі, обґрунтовано схему комплексного семіотико-поетикального аналізу в компаративному ключі, який

став вагомим складником дослідження: 1) визначення часу написання творів; 2) висвітлення суспільно-політичних обставин, що максимально сприяли створенню відповідних об'єктів дослідження; 3) орієнтація на літературні напрями, школи, яких дотримувалися автори; 4) менталітет; 5) психотип нації, що відіграє вирішальну роль у формуванні національної картини світу у свідомості митця; 6) біографія письменника, що є невід'ємною константою будь-якого літературного аналізу; 7) психологія художньо творчості, яка сприяє глибоко осягненню твору; 8) визначення сюжету, теми, ідеї й проблематики твору; 9) детермінація жанру на основі попередніх висновків; 10) систематизація композиції та художніх засобів.

У підрозділі наголошується, що однією з головних умов реалізації компаративності у ході семіотико-поетикального аналізу творів є уява про цілісність художнього твору як в ізоляції, так і в контексті існування інших творів мистецтва.

Підрозділ 1.3. *«Теоретичні основи семіотики й поетики літератури»* присвячено основним художнім прийомам та семіотичним сегментам, що активізуються в практичній частині дослідження. Теоретичним підґрунтям стали літературознавчі студії Г. Клочека, В. Хархун, О. Галича, Р. Ленди та ін.

У підрозділі акцентується на тому, що сучасна дефініція терміну «поетика» залучена до контексту філософії постмодернізму, і трактується як колективна система поглядів, що формувалася світоглядним досвідом багатьох поколінь.

Активна інтеграція структурального аналізу в сферу літературознавства здійснила перехід від «поверхневого» до «глибинного» рівня аналізу твору. Отже, вона виявила взаємозалежність і взаємозумовленість елементів структури художнього тексту як цілісного об'єкту, що свідчить про «несвідомий» характер цієї структури, аналогічний із «несвідомим» характером структури мови, який виявляється у її семіотичній природі.

Для аналізу прозових творів В. Текерея, О. Вайлда, В. Винниченка, І. Франка, В. Підмогильного та ін. у підрозділі було залучено метод художньо-семіотичного аналізу, що передбачає: аналіз особливостей сюжетотворення, композиції; аналіз системи персонажів; аналіз символіки, тобто семантичне дослідження образів-символів, які є характерною ідентифікацією семіотико-художньої моделі «життя-ярмарок».

Отже, детальний компаративний аналіз прозових творів англійської та української літератур передбачає сфокусованість уваги на константних та перехідних елементах художнього твору, які й формують його поетику та семіотику.

У другому розділі **«Типологічні й індивідуально-авторські особливості створення моделі «життя-ярмарок» в українській та англійській літературах ХІХ – початку ХХ століття»** увагу зосереджено на реалізації комплексного порівняльного аналізу творів з метою виділення типологічного й індивідуального

в процесі створення зазначеної семіотичної моделі. З'ясування сутності назви та доречності використання досліджуваної моделі осмислено й диференційовано в таких поняттях: «ярмарок», «базар», «авторський голос», «модель світу», «картина світу».

У підрозділі 2.1. *«Специфіка жанрової реалізації моделі «життя-ярмарок» в українській та англійській реалістичній прозі»* обґрунтовано історичні умови становлення українського та англійського реалістичного романів, виокремлено жанроутворюючі елементи, основну увагу зацентровано на творах В. Теккерея та І. Франка.

У підрозділі наголошується, що для реалістичних романів української та англійської літератури досліджуваного періоду специфічними є: активна тенденція до психологізації прози, гостре бачення світу та відчуття атмосфери зображуваного, розкриття внутрішнього світу окремої особистості, створення типових характерів за типових обставин, порушення важливих проблем виховання та освіти на тематичному рівні.

Своєрідність національних варіантів репрезентації моделі визначається різними чинниками серед яких важливе місце посідає художня форма. Представники англійської літератури використовують одночасно декілька сюжетних ліній з елементами презентації різних людських доль, з метою виокремлення моделі «життя-ярмарок», у той час, як вітчизняні митці фокусуються, головним чином, на центральному персонажі, в долі якого виявляється художньо-семіотична модель.

Метою В. Теккерея як письменника-реаліста була побудова такої структури роману, яка була б подібною до природного плину людського життя, не презентація позитивного героя, а майстерне переплетення окремих людських доль. Митець поступово й «обережно» розкривав негативні риси сучасного йому буржуазного суспільства, часто послуговуючись іронією.

У підрозділі 2.2. *«Сюжетно-тематичні особливості творів однієї моделі»* виокремлено ключові принципи й художні особливості романів «Ярмарок Суєти» В. Теккерея та «Для домашнього огнища» І. Франка, які увиразнюють функціонування моделі «життя-ярмарок».

У підрозділі приділено увагу особливостям української прози 70–90-х років ХІХ століття, які зумовлені специфікою соціокультурних процесів, пов'язаних зі скасуванням кріпаччини та деформаціями суспільства, що спричинили трансформацію функціонування в художніх текстах універсальних онтологічних проблем. Так, домінантною категорією в рамках формули «народження – життя – смерть» виступала моральна універсалія, превалювання якої особливо відчутно позначається на експлікації генетивного начала. При цьому одним із головних аспектів реалізації моральності є вплив ініціаційної моделі. Набула нових вимірів втілення проблема особистості і суспільства, а саме тема знецінення людини у

світі, перетворення її на товар, що репрезентовано моделлю «життя-ярмарок», яка є актуальною й до сьогодні.

Тема ярмарку в українській літературі була вперше порушена М. Гоголем. Письменник майстерно вказує на глибоку природу ярмаркування у повістях «Сорочинський ярмарок» (1832) та «Портрет» (1833–1834). Подальше втілення художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок» спостерігаємо у творах Панаса Мирного «Повія» (1883), О. Кобилянської «Людина» (1886), В. Винниченка «Базар» (1910) та ін. Головні персонажі цих творів жертвують гідністю, здоров'ям, стосунками з близькими заради певного матеріального блага чи інших позитивних змін у житті.

У результаті аналізу особливостей репрезентації моделі «життя-ярмарок» у зазначених творах у підрозділі були доведені такі особливості її реалізації:

- символічність назв романів, які експліцитно дають підстави для виділення саме цієї моделі;

- сатиричний характер буття у В. Теккерея (усе купується – усе продається), жорстокий характер буття у І. Франка (піти на все заради добробуту дітей);

- хронологія подій у романі «Ярмарок Суєти» охоплює десятиліття, але чітко можна виділити дві сюжетні лінії, які за допомогою прийому літературного контрасту вдало розкривають модель, що аналізується;

- хронологія подій у романі «Для домашнього огнища» має триденний термін, але автор майстерно демонструє психологічний простір твору, експресивно вказує на присутність моделі «життя-ярмарок»;

- залучення письменниками художньо-стилістичних прийомів гіперболізації, алегорії, антитези, контрасту, асоціації посилюють прояв моделі «життя-ярмарок» у реалістичних романах.

У підрозділі 2.3. «Просторово-часовий континуум реалізації моделі «життя-ярмарок» у прозовому доробку В. Теккерея та І. Франка» виокремлено ключові моменти взаємодії часового, символічного та психологічного просторів у названих творах.

У сучасному літературознавстві більшість дослідників (як вітчизняних, так і зарубіжних) базовими вважають дослідження М. Бахтіна. Спираючись на те, що взаємозв'язок часових та просторових координат формують хронотоп твору, у підрозділі детально розглянуто його специфіку в зазначених романах.

Хронотоп роману В. Теккерея формується шляхом органічного переплетіння макро- та мікросвітів. Макросвіт є широкою панорамою світу, у той час як мікросвіт презентує читачеві життєвий шлях Ребекки Шарп, у якому жінка намагається посісти своє місце під сонцем у будь-який спосіб. В. Теккерей часовий проміжок у десять років сконцентрував не на історичних подіях, а на поворотних моментах, у становленні власного «я» Ребекки Шарп та її стосунків з близькими.

Дослідження сюжетного хронотопу роману І. Франка «Для домашнього огнища» проводиться на всіх рівнях його структури. Вивчення особливостей реалізації сюжетного часу в романі дає підстави до припущення про певний структурний паралелізм, який простежується з твором англійського митця. У сюжетному хронотопі українського роману функціонують вставні структури типу «текст у тексті», якими є міні-новели, міні-історії, уведені за принципом «вторгнення» у відносно однорідне текстове оточення.

Аналіз просторово-часових особливостей творів І. Франка та В. Теккерея доводить, що тривалість сюжету не впливає на комплексний вияв художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок», тому вона гармонійно позиціонує себе як світомоделююче начало в українській та англійській літературах.

У третьому розділі **«Головні персонажі як моделі реалізації авторського задуму»** системно розглянуто основні особливості англійського та українського інтелектуальних романів, надано комплексні характеристики героям творів, які доводять актуальність використання моделі «життя-ярмарок». На особливу увагу заслуговують вивчення семіотики одягу, ароматів та інтер'єрів у досліджуваних творах.

У підрозділі 3.1. *«Опозиція автор-персонаж для інтенсифікації моделі «життя-ярмарок»* висвітлено основні форми авторської присутності. У романі «Ярмарок Суєти» спостерігаємо «автономну» авторську позицію, статус Лялькаря, коли автор не спонукає читача до певних висновків, залишаючи за ним право вибору. Роман «Для домашнього огнища» демонструє співчуваючого автора з активною позицією, який, за допомогою реплік героїні, ставлення до неї оточення та її самогубства в фіналі, намагається зрозуміти її вчинки.

Дещо інакше кваліфікуємо авторський голос у О. Вайлда: автор у романі «Портрет Доріана Грея» позиціонує себе носієм всезнаючої та безособової свідомості. Він не бере участі в подіях, про які розповідає, також відсутні масштабні описи картин природи, інтер'єрів, тощо, натомість роман більше сприяє естетично-психологічному сприйняттю.

Авторську присутність В. Підмогильного в романі «Місто» визначаємо як історію душі Степана Радченка. Письменник настільки близький до свого персонажа й історії його життя, що всі його думки, репліки та жести інтенціонально вказують на присутність автора у творі.

У підрозділі наголошується, що такі авторські позиції у творах української та англійської літератур демонструють різні варіанти присутності художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок».

У підрозділі 3.2. *«Семіотика інтелектуального роману в контексті «людина-товар»* виділено магістральний складник в механізмі функціонування моделі «життя-ярмарок» – семіотичну константу «людина-товар», доведено доречність використання цього структурного елемента, наведені приклади

органічного втілення константи «людина-товар» у кожному із проаналізованих у дисертації прозових творів.

Під концепцією «людина-товар» вбачаємо персонажів творів, які самостійно по жертвували певними людськими благами (красою, здоров'ям, репутацією, гідністю, родиною) заради досягнення найпотаємнішої мети: бути вічно молодим та красивим, збагатитися, досягти успіху всупереч обставин і т.д.

Провідною домінантою функціонування моделі «життя-ярмарок» є процес перетворення людини на живий товар, персонажі продають себе жорстокому світові, а потім тяжко страждають через це.

Аналізовані твори об'єднує ключова сюжетна лінія, яка відкрито демонструє моральну деградацію головних персонажів, їх поступове «перетворення» на товар, коли вони готові піти на все заради матеріального добробуту. Ці демонстраційні вектори представлені іменами Ребекки Шарп, Анелі Ангарович, Степана Радченка й Доріана Грея.

У підрозділі 3.3. *«Внутрішня трансформація персонажів в романах В. Підмогильного «Місто» та О. Вайлда «Портрет Доріана Грея»* зацентровано увагу на аналізі психологічних станів героїв, мотивів, що спонукали Степана Радченка та Доріана Грея до вчинення ними відповідних дій, які призвели до їх моральної деградації.

У підрозділі доведено, що В. Підмогильний як тонкий психолог створив складний психотип людини, яка шукає власного щастя не в навколишньому середовищі, а в собі. В. Підмогильний зображує Радченка-людину й Радченка-письменника, простежуючи зміну моральних цінностей свого персонажа, його поглядів на людей, на власне місце й призначення в житті, зміну життєвої мети та шляхів її досягнення. Він аналізує при цьому (хоч і побіжно) соціальні процеси та явища, їхній вплив на Степана Радченка, що проходить шлях від прагматика-оптиміста, який спочатку вважає розум запорукою ефективної реалізації своєї мети, до завершеного героя абсурду.

У романі «Місто» увагу сфокусовано на таких деталях як семіотика аромату та семіотика інтер'єру (в основному, кольору), які допомагають вичерпно сформувавши уяву читача про героя.

Автор майстерно використовує контраст описуючи сільське вбрання Степана на початку його життя у столиці (костюм та сорочка із мішкуватої сірої тканини) та вишуканий одяг невдовзі (дорогий костюм із якісного сукна). Семіотика аромату представлена парфумом «Коті», який Степан дарує коханій, демонструючи тим свою матеріальну забезпеченість.

Центральний персонаж роману О. Вайлда проходить кілька етапів психологічної деградації, які майстерно передані через семіотику інтер'єру, одягу та навколишнього середовища в цілому.

Пройшовши декілька етапів психологічної душевної трансформації, герой О. Вайлда, усвідомлює, що «продав» душу заради матеріальної втіхи.

Отже, представлені у цьому розділі константні та перехідні елементи моделі «життя-ярмарок» дають змогу стверджувати про те, що їй підпорядковані всі функціональні рівні творів.

У **«Висновках»** узагальнено результати дослідження.

У дисертаційній роботі доведено, що побудова аналітичної моделі художнього тексту літературного твору постає як така, що уможливорює подолання суперечностей між підходом до художнього тексту як структурно-семіотичної системи та притаманною філософській герменевтиці увагою до онтологічної значущості розуміння й інтерпретації літературного твору.

Аналіз еволюції поняття «модель» у літературознавстві, доводить, що термін відзначається динамічністю, здатністю спрощуватися й мати константні (постійні) та перехідні (другорядні) структурні елементи.

Обраний за основу дослідження художньо-семіотичний компаративний аналіз долає усталену суперечність між поняттями «аналізу тексту» та «інтерпретацією твору». Це означає, що результатом аналізу і художнього тексту, і інтерпретації літературного твору є побудова їх моделей (моделей моделей).

Зі значної кількості художніх моделей дійсності, вважаємо за потрібне, зацентрувати увагу саме на моделі «життя-ярмарок». Семіотичне поле цієї моделі до цього часу майже не досліджене й не проаналізоване у царині літературної компаративістики. Процес виокремлення певної художньо-семіотичної моделі завжди передбачає абстрагування, певну ідеалізацію. Але будь-який процес пізнання літературного твору неможливий без моделювання.

Комплексний аналіз літературознавчих та критичних праць, присвячених поетиці та семіотиці творів В. Теккерея, О. Вайлда, І. Франка та В. Підмогильного, а також залучення історико-філософського підходу, щодо вивчення історичних змін у суспільстві в період з другої половини ХІХ – початку ХХ століття, дали підстави твердити, що між ними є значно більше спільного, ніж було прийнято вважати.

Насамперед, спільним у творах англійської й української літератур є функціонування моделі «життя-ярмарок» на поетичному (художньому) та семіотичному рівнях.

Під час компаративного аналізу ми виявили характерні особливості втілення моделі «життя-ярмарок» у реалістичних («Ярмарок Суєти», «Для домашнього огнища») та інтелектуальних романах («Портрет Доріана Грея», «Місто»).

Підставою до зосередження саме на цих різновидах роману стала специфіка жанрової реалізації митців. Заглиблюючись у внутрішній світ персонажів, вони проникають у найвіддаленіші куточки людської психіки, у саму суть психологічних імпульсів героя. Письменники майстерно розкривають повноту характерів і намірів персонажів через їх висловлювання та думки, поведінку та портретну характеристику. Представники української та англійської літератур занурюють своїх героїв у такі ситуації, які сприяють виявленню особливостей світосприйняття, поглядів на життя й на своє місце в ньому.

Експресивними засобами вираження моделі в реалістичному романі слугують сатира, художній контраст, метафоричність та психологічна напруга. Найбільш яскраво ці художні засоби знаходимо під час аналізу творів В. Теккерея, І. Франка, Панаса Мирного.

Художніми засобами вираження моделі в інтелектуальному романі є глибокий психологізм, індивідуалізм та внутрішній егоцентризм. Підтвердження цього означено в романах В. Підмогильного та О. Вайлда.

Отже, як для реалістичного, так і для інтелектуального роману, що втілюють у собі модель «життя-ярмарок», властивий прагматичний світогляд людини, здатної на все заради досягнення поставлених цілей.

Диференціація просторово-часового континууму доводить, що модель «життя-ярмарок» вдало репрезентує себе, як у романі з подіями терміном у декілька днів («Для домашнього огнища»), так і в романах з подіями у декілька років («Місто», «Портрет Доріана Грея») або цілих десятиліть («Ярмарок Суети»).

Розкриття моделі «життя-ярмарок» позиціонує себе як світомоделююче начало людської сутності, природи лідерства, домінування, бажання бути кращим / кращою за інших, подолання комплексів дитинства у дорослому житті. Важливим спостереженням є той факт, що типовим для українських та англійських письменників є створення героїв, які перетворюються на товар і в фіналі жалкують про це. Для більшості з них – розв'язка трагічна: самогубство, страшна хвороба, втрата родини.

Авторський голос у реалістичному творі звучить чітко й упізнавало: із метою виявлення моделі «життя-ярмарок» письменники вдаються до використання символічних назв («Базар») та інтеграції лялькаря («Ярмарок Суети»), твори сповнені влучними висловлюваннями героїв.

Авторська позиція в інтелектуальному романі дещо «прихована», письменники створюють споконвічні життєві опозиції: протистояння міста й села, мистецтва та реалії, меркантильності та безкорисної любові, де читачеві надається опція обрати особисту нішу у творі («Портрет Доріана Грея», «Місто», «Повія»).

Для всіх досліджуваних творів характерною є риса перетворення людини на товар: протягом сюжетних ліній романів герої не еволюціонують, а морально деградують;

Для всіх романів, які містять у собі модель «життя-ярмарок», характерним є етап розчарування. Як правило, цей момент настає у фіналах романів. Розчарування виявляється у вигляді розкаяння, занепаду, повернення до сталого способу життя або більш радикально – скоєнням самогубства, смертю.

У творах виокремлюється не лише семіотична константна «життя-ярмарок», а й такі перехідні елементи моделі, як семіотика одягу, аромату, кольорових асоціацій, інтер'єру тощо. Найвиразніше ці другорядні складові виражено в романах «Місто» та «Портрет Доріана Грея».

Отже, аналізуючи досить великий пласт літературних творів, у яких гармонійно репрезентовано художньо-семіотичну модель «життя-ярмарок», можна упевнитися, що все автори мають на меті зобразити героя, який перебуває у

пошуках матеріальної реалізації, воліє досягти певного статусу в суспільстві, і в той же час, митці слова наголошують, що у гонитві за матеріальним добробутом важливо не втрати власної душі, не «продатися» жорстокому світові й не жалкувати про це в майбутньому. Саме у цьому полягає концепція моделі «життя-ярмарок».

Перспективним вважаємо поглиблене дослідження художньо-семіотичних моделей, що є, безумовно, актуальними на сьогодні.

Подальше розгортання окремих положень дисертації в літературознавчих студіях убачаємо ймовірним на підставі не лише компаративного, а й теоретичного векторів, в основу яких буде закладено більш детальне вивчення художньо-семіотичного простору кожного митця. Така методика надасть можливість виокремити комплексні художньо-семіотичні парадигми моделювання найбільш яскравих представників вітчизняної та світової літератур.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1) Хайруліна Н. Ф. Авторський голос Володимира Винниченка у драмі «Базар». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Філологія», Випуск 74, С. 143–148.

2) Хайруліна Н. Ф. Эстетический потенциал семиотического анализа литературоведческой модели. *Филология и культурология: современные проблемы и перспективы развития: сборник материалов XX международной научно-практической конференции*, Россия, г. Махачкала, «Апробация», 2016, С. 39–43.

3) Хайруліна Н. Ф. Системотворчі складові моделі «життя-ярмарок» у творчості В. Винниченка та В. Теккеря. *Сборник статей первого международного научного интернет-семинара «Язык, культура и литература: проблемы изучения и преподавания»*, Китайская Народная Республика, 2016, С. 259–263.

4) Хайруліна Н. Ф. Семіотичні константи моделі «життя-ярмарок» у творах І. Франка та В. Винниченка. ДВНЗ «Криворізький національний університет», Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Випуск 7. 2014, С. 110–117.

5) Хайруліна Н. Ф. Реалізація художньо-семіотичної моделі «життя-ярмарок» у міжнаціональному інваріанті (на прикладі творів І. Франка «Для домашнього огнища» та В. Теккеря «Ярмарок марнославства»). Центр сучасної педагогіки «Навчання без кордонів» (Канада-Сербія-Азербайджан-Польща-Україна), *Людина віртуальна: нові горизонти: зб. наукових праць / за заг. редакцією д.філос.наук Журби М. А. Частина I*. Монреаль : СРМ «ASF». 2017, С. 152–155.

6) Хайруліна Н.Ф. Семіотична модель як інтертекстуальна інтерпретація «знаковості» художнього твору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Філологія», випуск 76*, Харків, 2017. С. 341–344.

7) Хайруліна Н. Ф. Образ Юди Іскаріота в українській літературі початку ХХ століття (*дуалістична природа семіотичного аналізу.*, ДВНЗ «Криворізький національний університет», Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Випуск 8, 2015, С. 130–133.

8) Хайруліна Н. Ф. Теоретичні основи поетики літератури (короткий дискурс). Центр сучасної педагогіки «Навчання без кордонів» (Канада-Сербія-Азербайджан-Польща-Україна), *Людина віртуальна: нові горизонти: зб. наукових праць/ за заг. редакцією д. філос. наук Журби М.А.* May, issue 14, 2017. Монреаль : СРМ «ASF», 2017, С. 174–178

9) Хайруліна Н. Ф. Стратегії формування художньої моделі «життя-ярмарок» у семіосфері творів І. Франка «Для домашнього огнища» та В. Теккерея «Ярмарок Суєти». *науково-практична інтернет-конференція «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ».* Інститут словянської філології університету Людвіга Маскیمیліана, Мюнхен, Німеччина. 2017, С. 342–349.

10) Хайруліна Н. Ф. Національна картина світу крізь призму творів Валеріана Підмогильного (образ міста). *International Internet Conference «Science – the future of Ukraine»*, Vinnytsa, Ukraine. 15 March 2017, С. 63–67

11) Хайруліна Н. Ф. Часовий континуум реалізації моделі «життя-ярмарок» у творах Панаса Мирного «Повія» та І. Франка «Для домашнього огнища». *Науковий Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, Збірник наукових праць (Філологічні науки (літературознавство) № 2.* Листопад 2018, С. 77–81.

12) Хайруліна Н. Ф. Функціонування літературної семіотичної моделі на інтерпретаційно-культурологічному рівні. Центр сучасної педагогіки «Навчання без кордонів» (Канада-Сербія-Азербайджан-Польща-Україна), *Людина віртуальна: нові горизонти: зб. наукових праць/ за заг. редакцією д.філос.наук Журби М. А.,* 2018, С. 301–305.

13) Хайруліна Н. Ф. Жанрова своєрідність українського та англійського реалістичного роману. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*, Випуск № 19. 2018, С. 101–106.

14) Хайруліна Н. Ф. Семіотика психологічної адаптації персонажів в романах В. Підмогильного «Місто» та О. Вайлда «Портрет Доріана Грея» *International scientific and practical conference “Issues of modern philology in the context of the interaction of languages and cultures”.* December 27–28, Venice. Italy, 2019, С. 198–202.

АНОТАЦІЯ

Хайруліна Н. Ф. Художня модель «життя-ярмарок» в українській та англійській літературах: поетика й семіотика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 «Порівняльне літературознавство», Луганській національний університет імені Тараса Шевченка, Старобільськ, 2020. Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ, 2020.

Дисертація є спробою комплексного дослідження семіотичної моделі «життя-ярмарок» у художній літературі. Велику увагу зацентовано на природі й функціях терміну «семіотична модель» в літературознавстві, вичерпно аргументовано доцільність дослідження моделі «життя-ярмарок».

Обраний за основу дослідження художньо-семіотичний компаративний аналіз долає усталену суперечність між поняттями «аналізу тексту» та «інтерпретацією твору».

У дисертації велика увага приділяється жанрам реалістичного та інтелектуального романів української та англійської літератур.

Робота вперше вводить в українську компаративістику дослідження певної художньо-семіотичної моделі в низці різножанрових прозових творів в українській та англійській літературах

Ключові слова: семіотична модель, поетика, семіотика, жанр, сюжетно-тематичні особливості, часовий континуум, внутрішня трансформація.

АННОТАЦИЯ

Хайрулина Н. Ф. Художественная модель «жизнь-ярмарка» в украинской и английской литературах: поэтика и семиотика. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 «Сравнительное литературоведение», Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Старобельск, 2020. Бердянский государственный педагогический университет, Бердянск, 2020.

Диссертация является попыткой комплексного исследования семиотической модели «жизнь-ярмарка» в художественной литературе. Особое внимание акцентируется на природе и функциях термина «семиотическая модель» в литературоведении, исчерпывающе аргументируется целесообразность исследования модели «жизнь-ярмарка».

Представленный в качестве основы исследования художественно-семиотический компаративный анализ преодолевает устоявшееся противоречие между понятиями «анализа текста» и «интерпретацией произведения».

В диссертации особое внимание обращено на жанры реалистичного и интеллектуального романов украинской и английской литератур. Произведения В. Теккерея, И. Франко, О. Уайльда и В. Пидмогильного являются приоритетными для исследования, поскольку в них торгово-денежных отношений

(продажа себя, своих достоинств и принципов) во имя материального блага выдвигаются на первый план.

Ключевые слова: семиотическая модель, поэтика, семиотика, жанр, сюжетно-тематические особенности, временной континуум, внутренняя трансформация.

SUMMARY

Nailia Khairulina. The Literary Model “Life Is a Fair” in Ukrainian and English Literature: Poetics and Semiotics. – Qualifying scientific work on the manuscript rights.

The thesis for the scholarly degree of Candidate of Philology in specialty 10.01.05 – Comparative Literary Studies. – Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, 2020. Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, 2020.

The thesis under consideration is an attempt of complex research of semiotic model “life is a fair” in fiction. Much attention has been paid to the nature and functions of the term “semiotic model” in literary studies; the expediency of “life is a fair” model study is exhaustively substantiated.

The comparative semiotic analysis chosen as the basis of the work overcomes the established contradiction between the concepts of “text analysis” and “interpretation of the work of art”. This means that the result of the analysis of both the artistic text and the interpretation of the literary work is the construction of their models.

The role of the semiotic analysis of a literary work is determined on the basis of the contribution of scientific and practical work of representatives of the structuralistic approach (R. Barth, Y. Lotman, U. Eko, J. Kristeva, etc.). Taking into account the social and historical conditions of the period during which the objects of the thesis were created (namely: the second half of the nineteenth - beginning of the twentieth century): the period of various revolutionary movements, scientific discoveries, the relevance of bourgeois and national transformations, the formation of new empires, active development of trade relations, a new type of hero appears in the world literature - a person who strives for all means to achieve a prosperous life, have to financial independence, some authority in society, the realization of the intended goals. That is why it is logical to study the “life is a fair” model where everything could be sold and bought.

The major object of the study are the novels of the Ukrainian and English literatures of the second half of the nineteenth – early twentieth century, which successfully presented the literary and semiotic model “life is a fair” at all the levels of the organization of the work of art.

The material of the study is “Vanity Fair” by William Thackeray, “The Picture of Dorian Gray” by Oscar Wilde, “Dlia Domashnioho Ohnyshcha” (“For the Home Fire”) by Ivan Franko, “Misto” (The City”) by Valerian Pidmohylnyi.

Scientific novelty of the research lies in the fact that it is introduced to attempt to identify and explore the literary and semiotic model “life is a fair” in the works of

Ukrainian and English writers in the perspective of modern comparative literary studies; systematically considered literary and semiotic model “life is a fair” in a number of works of Ukrainian and English literatures; analyzed the model’s functioning on poetic and semiotic levels; identified the main structural elements of the literary model (constant and transient); carried out comparative-typological comparison of the writers, as well as the exact role and importance of integrated literary-semiotic analysis of a literary work.

Special attention is given to the genres of realistic and intellectual novels of Ukrainian and English literature. The works by W. Thackeray, I. Franko, O. Wilde, and V. Pidmohylnyi are of scientific value because they prioritize trade and monetary relations (selling oneself, dignity and principles) for the sake of good.

Complex comparative analysis of the works of art makes it possible to distinguish the structural elements of the literary model, which are divided into constant and transitional. Constant elements include the specifics of genre realization and the subject-thematic features of literary works, transitional ones could be seen as: temporal and psychological spaces, “author-character” opposition.

It is the first when the thesis paper introduces to Ukrainian comparative studied the scientific investigation of a certain artistic-semiotic model in a number of different genres of prose works in Ukrainian and English literature.

Practical significance of the obtained results. The main provisions of the thesis can be used in further research into the nature of artistic and semiotic models of a particular work or series of works; in the formation of theoretical guidance regarding the ability to identify literary models; in the practice of teaching courses in the history of Ukrainian and World literature of the second half of XIX – early XX century; the development of special courses in modern comparative study.

Further use of research materials. Thorough typological study of literary and semiotic models in Ukrainian and World literatures is considered to be perspective, that is, of course, relevant today.

Keywords: semiotic model, poetics, semiotics, genre, plot-thematic features, time continuum, internal transformation.